

Hanzejaar 2023

Dwalen door de Academie van 1750

Meester Bronsveld

Vittepraetje

Kwartaalblad van de historische vereniging HERDEREWICH

inhoud

Van de redactie (Ed van der Heijden) 2

Onze wereldreizigster is terug (Matty Moggré) 3

Prikbord 4

Agenda 5

Hanzejaar 2023 (John Wetzels en Anita Raaphorst) 6

Dwalen door de Academie van 1750 (Jan Ruijne). 10

Een schip met kolen voor de Gasfabriek in de
problemen (Robert Oosterhof en Wim Buienhuis) 13

Meester Bronsveld en het Harderwijks
Mannenkoor (Ed van der Heijden) 16

‘Graven naar de historische wortels van
Harderwijk’ (Jan Ruijne) 20

Herderewich in actie (Matty Moggré) 22

Van de redactie

tekst Ed van der Heijden

Dit jaar wordt in onze Hanzestad Harderwijk betekenis gegeven aan 800 jaar Hanzege-dachtengoed. Samen met acht andere Hanzesteden in Oost-Nederland wordt het Hanze-jaar 2023 georganiseerd. In dit Vittepraetje leest u daarom een artikel van John Wetzels en Anita Raaphorst over de rol die Harderwijk in de Hanze heeft gespeeld.

Een van de oprichters van het Harderwijks Mannenkoor, dat dit jaar 100 jaar bestaat, was “Meester Bronsveld”. Hij blijkt een maatschappelijk betrokken persoon, die veel voor Har-derwijk en de Harderwijkers heeft betekend. Ed van der Heijden laat u zien welke invloed hij had. De Universiteit van Harderwijk, de Gelderse Academie, is meer dan 200 jaar geleden opge-houden te bestaan. Johan Hijnberg, de directeur van de Gelderse Academie, heeft met Jan Ruijne gesproken over de plannen om de oude Academie weer visueel te reconstrueren.

Op de plaats waar nu het Huis van de Stad staat, stond 100 jaar geleden de gasfabriek. Om de gasfabriek te laten draaien waren kolen nodig. Die kolen werden via de Zuiderzee aangevoerd. Dat ging niet altijd zonder problemen, zoals u in het artikel van Robert Oos-terhof en Wim Buienhuis kunt lezen. Herderewich heeft een actieve werkgroep met archeologen. John ten Pierick geeft lei-ding aan die werkgroep. Jan Ruijne heeft hem geïnterviewd over zijn werkzaamheden.

Natuurlijk zijn de verenigingspagina’s weer gevuld met veel informatie over allerlei activiteiten op historisch gebied in Harderwijk. Ook vindt u een introductie van Susan Wijngaard, een nieuw bestuurslid. De redactie is altijd blij als een lid van Herderewich of iemand anders een bijdrage levert aan het Vittepraetje. Neem dan vooral contact op met de redactie. Informatie voor een artikel kunt u onder meer vinden in het Historisch Kenniscentrum.

Wij wensen u een mooie zomer en veel leesplezier!

BESTUUR:
Interim-voorzitter:
Matty Moggré
Secretaris:
John Wetzels
secretaris@herderewich.nl
tel: 0341-426847
Penningmeester/ledenadministratie:
Gerrit Visscher
ledenadministratie@herderewich.nl
Leden:
Leen Karssen (bibliotheek)
Willem van Sonnen (Vischpoort)
Sophie van Steenderen
Anita Raaphorst

REDACTIE:
redactie@herderewich.nl
Hoofdredacteur:
Ed van der Heijden
Eindredacteur:
John Wetzels
Redactieleden:
Anita Raaphorst, Jan Ruijne,
Lex Schuijl

VERSPREIDINGSTEAM:
Wim Buienhuis
jowi34@solcon.nl
tel: 0341-412735
Ben Companjen

WERKGROEPEN:
Archeologie:
John ten Pierick
Commissie Straatnaamgeving:
Govert van der Boom
Commissie Ruimtelijke Kwaliteit:
Désirée van Liempt
Genealogie:
Renate Uittien-Jacobs
Kroniek van Harderwijk:
Anita Raaphorst
Hierden:
Evert Jacobs
Ornamenten Kunstwacht:
Karel Chr. Uittien
Coördinator vrijwilligers Vischpoort:
Agnes Burema
Webmaster:
Otto Büttner
webmaster@herderewich.nl

BIBLIOTHEEK,
HISTORISCH KENNISCENTRUM:
Leen Karssen
bibliotheek@herderewich.nl

BEZOEK- EN POSTADRES:
Vischpoort, Schapenhoek 9,
3841 BM Harderwijk
Huismeesters Vischpoort:
Willem van Sonnen tel: 06-44050339
Jeroen Visser
huismeester@herderewich.nl
Leden en niet-leden kunnen van de
Vischpoort gebruik maken voor het vieren
van een feestje o.i.d. Informatie bij de
huismeester.

CONTACT
Voor informatie: www.herderewich.nl
IBAN: NL93 INGB 0003 0361 92

Sluiting aanleveren kopij voor het
volgende Vittepraetje is op 31 juli 2023

OPMAAK, DRUK
gewoonton
www.gewoonton.nl

Niets uit deze uitgave mag zonder toestemming
van de redactie worden overgenomen voor com-
merciële doeleinden of ten behoeve van andere
publicaties. De redactie behoudt zich het recht
voor, in overleg met de schrijver, een artikel in te
korten. Overname van een artikel is alleen mogelijk
na toestemming van de auteur en de redactie.
Het redactiestatuut is -voor hen die daar behoefte
aan hebben- op te vragen bij het secretariaat.

AFBEELDING OP HET VOORBLAD
*Het Academiepoortje, vroeger de ingang
van de universiteit van Harderwijk. Zie op
pagina 10 het artikel over de academie
van 1750 (foto: H. Jalving via Wikimedia
Commons)*

tekst **Matty Moggré**

Onze wereldreizigster is terug

Van de interim-voorzitter
Onze wereldreizigster is terug. Gelukkig herinnert ze zich maar al te goed wat ze voor haar vertrek gezegd heeft. Vrij snel na haar aankomst belde Susan Wijngaard me op: Matty, zullen we een afspraak maken? Daarna hebben we met elkaar gesproken: wat houdt het voorzitterschap in? Hoeveel tijd kost het? Durf ik dat eerlijk te zeggen? Het ligt er natuurlijk aan wat je er zelf in wilt steken en hoe je het doet. In ieder geval gaan we enkele maanden samen optrekken, zodat er veel aspecten van het voorzitterschap voorbij komen. Susan houdt nog wel een slag om de arm. Wat brengt de nieuwe toekomst haar in Harderwijk? Lees wat ze er zelf over schrijft.

Zomervakantie
De zomer komt er weer aan, we trekken er misschien weer lekker op uit of beleven van alles in ons mooie Harderwijk. Op woensdagmiddag en vrijdagmiddag is de Vischpoort open, kom langs en maak een praatje met de vrijwillige gidsen. Op dinsdag- t/m vrijdagmiddag is de expositie van het Joods erfgoed te bekijken in de synagoge. Ook gratis toegankelijk. Of meld u aan bij Leen Karssen voor een bezoekje aan het Historisch Kenniscentrum en graaf in de oude boeken. Gaat u de stad uit en komt u leuke ideeën tegen, deel ze met ons! Ik gluur ook wel eens bij de burens. In ieder geval wens ik u, mede namens het bestuur, een fijne zomer!

Even voorstellen.
Ik ben Susan Wijngaard, 62 jaar en woon sinds december 2019 in Harderwijk. Voor de liefde ben ik in Harderwijk komen wonen en had een appartement gekocht aan de Donkerstraat in de binnenstad. Ondertussen woon ik samen met mijn partner in Stadsweiden maar we zijn nog steeds vaak te vinden in de binnenstad. Ik heb altijd fulltime banen gehad in de retail en de laatste 8 jaar was ik werkzaam als commercieel/operationeel directeur bij de franchise organisatie MOOI Parfumerie.

Vanaf de eerste dag dat ik in Harderwijk kwam wonen was ik verliefd op de mooie historische binnenstad van Harderwijk en had al snel met mijzelf afgesproken dat, op het moment ik meer vrije tijd zou krijgen, ik me graag voor het behoud van al dit moois wilde inzetten. Via mijn partner was ik al een beetje betrokken geraakt bij de Botterstichting waar hij één van de vrijwillige schippers is en uiteraard ligt bij ons het Vittepraetje op tafel. Vorig jaar hadden wij ons ingeschreven voor het jubileumfeest van Herderewich en ben daar met een aantal enthousiaste (bestuurs)leden in gesprek geraakt.

Sinds kort heb ik meer vrije tijd en vind het dan ook erg leuk dat Matty mij heeft gevraagd om de vereniging beter te leren kennen en eventueel op een later moment de rol van voorzitter op me te nemen.

Wij verwelkomen nieuwe leden

We mogen weer nieuwe leden verwelkomen. De dames T. Bos-Korf en F. Bos-Korf en de heren A.L.A. Moonen, B. Hornsveld en A.Vlijm hebben zich opgegeven als lid voor onze vereniging. Alle nieuwe leden zijn woonachtig in Harderwijk.

prikbord

DE HANZE

In het kader van het Hanzejaar is in augustus in Stadmuseum Harderwijk een expositie over de Hanze te bekijken in de gratis toegankelijke Smeepoortzaal op de begane grond. Voor data en tijd: zie www.stadsmuseum-harderwijk.nl

Het bestuur is nog bezig met het organiseren van een lezing over de Hanze. U wordt via de digitale nieuwsbrief op de hoogte gehouden. Ook via de website.

E-MAILADRES

Krijgt u de nieuwsbrief nog niet? Meld u zich aan: ledenadministratie@herderewich.nl

VRIEND EN VIJAND

Op de Wijde Wellen is een bord geplaatst met een toelichtende tekst op het kunstwerk. De tekst is door Herderewich aangeleverd, Govert v.d. Boom heeft hem geschreven. Het bord beschrijft de invloed van het water op onze stad. Water is in de loop van de eeuwen zowel een vriend geweest, als een vijand. De uitkijktoren markeert de hoogst gemeten waterstand van de Zuiderzee, het einde van de loopgang markeert de diepte van de zeebodem.

OPROEP: VERSTERK HET BESTUUR

8 jaar geleden traden er nieuwe bestuursleden aan, maar de statuten laten maximaal acht jaar bestuurslidmaatschap toe. We zijn dus dringend op zoek naar nieuwe bestuursleden, met name naar een (voorlopig tweede) secretaris! Wie meldt zich? Vele handen maken licht werk!

2022

Het jaarverslag en de jaarcijfers zijn te vinden op onze website, de pagina "over ons".

MET KINDEREN

Mieke de Kok, aan de Schapenhoek nr. 3, organiseert van 10 tot 14 juli samen met Herderewich kinderactiviteiten. De kinderen krijgen een rondleiding over de Vischmarkt e.o. en gaan daarna werken met klei in het atelier van Mieke. Informatie bij Mieke de Kok: tel. 06-13581415 of ateliermiekedekok@outlook.com

AFSCHEID NEMEN

We nemen afscheid van **Theo van der Heijden**

Theo heeft ontzettend veel gedaan voor de vereniging. Hij beheerde lange tijd de bibliotheek, was een aantal jaren bestuurslid, hij was gids in de Vischpoort, hij bezorgde het Vittepraetje in twee wijken. Theo heeft laten weten dat zijn gezondheid dusdanig achteruitgaat dat hij weinig meer voor de vereniging kan betekenen. Theo, ook vanaf deze plaats: dank voor alles wat je voor Herderewich betekend hebt.

We moeten niet alleen afscheid nemen van Theo van der Heijden. Ook **Aalt Boonen** heeft te kennen gegeven zijn lidmaatschap om gezondheidsredenen te willen beëindigen. Aalt is jarenlang lid geweest van de werkgroep Hierden. Daarnaast was hij penningmeester bij en heel actief voor de Stichting De Harderwijkse Molen. We danken Aalt voor zijn inzet en wensen hem en zijn vrouw veel sterkte!

En we ontvingen een afscheidsbericht van **Ton en Ellen Numan**. Sinds 1995 waren zij lid van de vereniging. Ton was actief als secretaris van het bestuur en als redactielid. Zijn vrouw Ellen heeft veel gedaan voor de werkgroep genealogie en bleef dat doen, ook al verhuisden ze naar Dronten. Maar aan deze activiteiten is nu, vanwege leeftijd en gezondheid, een einde gekomen. Beiden zijn we hen veel dank verschuldigd voor hun activiteiten.

BETER GOET ALS BLOET VERLOOREN

Wij kregen een reactie van de heer Otto Schutte over het artikel "Beter goet als bloet verloren" van Judith Brouwer in Vittepraetje jan 2023. In dat artikel wordt, in het kader van 350 jaar Rampjaar, geschreven over brieven van Harderwijkers uit het Rampjaar 1672. In het Vittepraetje van juni 2006 is een door Roelof van Gelder geschreven tekst uit de NRC ingezonden door Joop Kooiman en Otto Schutte. Het betreft een hertaling van de gehele brief van Johan Aelsen, die ook in het artikel van Judith Brouwer wordt aangehaald. Verder wordt in het Vittepraetje uit 2006 door Otto Schutte nog genealogische informatie gegeven in de vorm van een stamreeks van één van de personen, die in de brief van Aelsen wordt genoemd. Via de website van het Historisch Kenniscentrum Harderwijk www.hkharderwijk.nl kunt u dit artikel lezen.

agenda

Vrijdag 9 juni

Keti Koti: Vischpoort: Start wandeling onder leiding van een stadsgids van Stichting Rondeel. Eindpunt: Stadsmuseum. Zie toelichting.

Vrijdag 30 juni

Keti Koti: Stadsmuseum: Herdenking dat 160 jaar geleden de slavernij is afgeschaft. Zie toelichting.

Zaterdag 1 juli

Keti Koti: Plantagepark: Feest dat 160 jaar geleden de slavernij is afgeschaft met eten, muziek en cultuur. Zie toelichting.

Zondag 2 juli

Gluren bij de burens: Vischpoort. Zie toelichting.

Donderdag 31 augustus

Vischafslag: Activiteit. Lees de website, volg de nieuwsbrief.

Dinsdag 19 september

MFC De Kiekmure, Tesselschadelaan 1: Algemene Ledenvergadering. Zie de website.

Zaterdag 9 en zondag 10 september

Open Monumentendag. Thema: Levend erfgoed. Zie website: www.openmonumentendag.nl/harderwijk

Dinsdag 10 oktober

MFC De Kiekmure, Tesselschadelaan 1: Lezing "Het verhaal van Gelderland en de rol van Harderwijk" door Dolly Verhoeven. Inloop 19.30 uur, aanvang 20.00 uur.

Keti Koti verbroken ketenen

Sinds oktober 2022 bestaat de 'Stichting Comité 30 juni – 1 juli Harderwijk'. Zij is aangesloten bij de culturele instelling Nationaal instituut Nederlands slavernijverleden en erfenis – NiNsee. Het comité wil een bijdrage leveren aan het vergroten van de kennis over en bewustwording van het Nederlandse trans-Atlantische slavernij- en koloniale verleden in de stad Harderwijk. Ze gaat de dialoog aan en herdenkt en viert de afschaffing van het Nederlands trans-Atlantische slavernijverleden. Dit doet ze door verschillende activiteiten te organiseren.

KETI KOTI

Een van de activiteiten is een herdenkingsmoment in de vorm van de Keti Koti-viering. Keti Koti betekent verbroken ketenen. Het is een van oorsprong Surinaamse Nationale Feestdag die ieder jaar op 1 juli wordt gevierd ter ere van de afschaffing van de slavernij op 1 juli 1863. Ook in Nederland wordt nu elk jaar op die dag de slavernij herdacht en de vrijheid gevierd. In Harderwijk is er op 30 juni een herdenking in het Stadsmuseum Harderwijk en op 1 juli een viering in het museum en het Plantagepark. Meer informatie is te vinden op: ketikotiharderwijk.nl/programma/

STADSWANDELING OP 9 JUNI

Een aantal Harderwijkse families kreeg in het verleden inkomsten uit plantages die zij bezaten in Suriname, op Curaçao of de Nederlandse Antillen. Op die plantages werd het werk gedaan door slaafgemaakten. De families De Vries, Van Westervelt en Klein-Kuysten van Hoesen zijn hiervan voorbeelden. Op 9 juni zal er voor het eerst een stadswandeling zijn, waarin aandacht wordt geschonken aan het slavernijverleden van onze stad. Deze wandeling is tot stand gekomen door samenwerking van het comité met het Stadsmuseum Harderwijk, Herderewich en Stichting Rondeel. De startlocatie van de wandeling is bij de Vischpoort en de wandeling eindigt in het museum met een rondleiding op de zolder. Het is de bedoeling dat deze wandeling ook in de toekomst zal worden verzorgd door de stadsgidsen van Rondeel.

Gluren bij de burens

"Gluren bij de burens" is een landelijke organisatie, die kleinkunstenaars uitnodigt op te treden bij particulieren thuis: in de tuin of in de huiskamer. Dit jaar is dat op 2 juli. Ook de Vischpoort is aangemeld als mogelijke locatie.

Hanzejaar 2023

Negen Hanzesteden aan de IJssel en de voormalige Zuiderzee (Elburg en Harderwijk) hebben 2023 uitgeroepen tot Hanzejaar. Met dit Hanzejaar wil de organisatie het historisch besef over de Hanze aanwakken met het oog op de internationale Hanzedagen in Zwolle (2030) en in Harderwijk (2031). Ter gelegenheid van het Hanzejaar 2023 onderstaand artikel. Harderwijk wordt in de 13^e eeuw lid van de Duitse Hanze. Wat is de Hanze voor een verbond? Hoe raken Harderwijker vervoerders en kooplieden bij de Hanze betrokken? Welke rol speelt Harderwijk binnen de Hanze?

OPKOMENDE HANDEL

In de 12^e en 13^e eeuw leven de inwoners van Harderwijk en omgeving vooral van visserij, scheepvaart, akkerbouw en veeteelt. De boeren verbouwen allerlei granen, maar de bodem is niet erg vruchtbaar. Graan hebben de inwoners nodig voor de brood- en bierbereiding. Ook in andere gebieden, zoals in Holland, zijn er voortdurend graantekorten en wordt graan ingevoerd uit het Oostzeegebied en Pruisen. Deze handel is in het begin voornamelijk in handen van Friese kooplieden. In 1223, acht jaar voordat Harderwijk stadsrechten krijgt, hebben Harderwijkers al handelscontacten met Friese kooplieden die in het Oostzeegebied actief zijn.

STADSRECHTEN

In 1231 ontvangt Harderwijk van graaf Otto II stadsrechten. De bewoners van de stad krijgen het recht om een weekmarkt en driemaal per jaar een jaarmarkt te houden. Voor de ontwikkeling van de handel is dit erg belangrijk. De stad groeit meer en meer uit tot een centrum voor het omliggende gebied. Landbouwproducten en producten uit de (huis)nijverheid worden op de markten te koop aangeboden. Boeren en ambachtslieden als leerbewerkers, smeden, schoenmakers, kleermakers, mandenvlechters, brouwers, kuipers en klompenmakers prijzen hun waren aan. Andere goede handelswaar is vis.

DE OMMELANDVAART EN DE GROEIENDE HANDEL

De Ommelandvaart¹ wordt in de 13^e eeuw steeds gebruikelijker. Het vervoer van graan over de landweg tussen Lübeck en Hamburg, met overslag van het graan van schip op kar en van kar op schip, is niet meer noodzakelijk. De koggeschepen, met veel lading, varen via de Sont, om kaap Skagen naar de Noordzee en de Zuiderzee. In de 13^e eeuw beginnen ook Harderwijkse vervoerders aan deze graaninvoer deel te nemen. De stad heeft geen eigen haven, vanaf de zeemuur lopen bij de beide zeepoorten, de Lage Brug (bij de Vischpoort) en de Hoge Brug, twee houten bruggen de Zuiderzee in. Daar meren de sche-

Overzichtsbeeld vanaf zee

pen aan. In Harderwijk laden ze graan, hout, vis en barnsteen uit de schepen om te verhandelen. Een deel wordt met karren via de karwegen naar Arnhem vervoerd. Zo vermijden de handelaren dure watertolten op de IJssel en Utrechtse Vecht. Vaak laden ze graan, vis en veeteeltproducten in Arnhem weer in schepen om over de Rijn naar Keulen te brengen. De goederen worden met munten betaald of geruild tegen wijn, aardewerk en (molen)stenen.

LID VAN DE DUITSE HANZE

In oorsprong is een Hanze een samenwerkingsverband van handelaren. Ze proberen zo hun handel te beschermen en uit te breiden. Er zijn dan veel van deze netwerken. De Duitse Hanze is de grootste en bekendste. Harderwijk is rond 1250 al betrokken bij het netwerk van deze Duitse Hanze. In een document uit 1252 wordt de stad aangeduid als stad van Hanzekooplieden. Uit andere vermeldingen blijkt dat Harderwijk als één van de eerste Nederlandse steden Hanzege-rechtigd was. Dat is voor handelaren nodig om producten op buitenlandse markten te kunnen verhandelen. Het betekent niet zozeer dat Harderwijk zelf een belangrijke handelsstad is. In 1285 verzoekt de stad Lübeck, de hoofdzetel van de Duitse Hanze, aan Harderwijk, Zutphen en Deventer om samen te werken in de voortdurende ruzies en oorlogen met Noorwegen. Het jaar 1285 wordt gezien als het jaar van "toetreden" van Harderwijk tot de Duitse Hanze. Een akte als bewijs van het lidmaatschap van de Hanze ontbreekt. Is deze oorkonde verloren gegaan? Waarschijnlijker is het dat in de beginperiode van de Hanze groepen kooplieden uit bepaalde steden op natuurlijke wijze lid van de Hanze zijn geworden. Een stichtingsakte van de Hanze ontbreekt ook. Pas in de loop van de 14e eeuw ontwikkelt de Hanze zich min of meer tot een steden-Hanze. Stadsbestuurders gaan de handelsbelangen van de kooplieden en de stad behartigen. De Hanze

Eén van de belangrijkste overblijfselen uit de Hanzetijd voor Harderwijk is het paardgewichtje dat in 1999 door de Harderwijker John ten Pierick werd gevonden in de buurt van zwembad De Sypel. Het werd gebruikt om de waarde van gouden of zilveren munten te bepalen. Het is te zien in het Stadsmuseum Harderwijk.

heeft een minder vaste structuur en organisatie dan tot voor kort is aangenomen; het verbond is vrij open en losjes georganiseerd.

VOORRECHTEN VOOR DE HANZEKOOPLIEDEN

Koningen en graven schenken aan de Hanze-kooplieden allerlei voorrechten. Soms worden deze handelsvoordelen ook door de Hanze met een oorlog afgedwongen. Voordelen die deze kooplieden verkrijgen zijn: tolprivileges, vrijstelling of vermindering van tolleren; vrijgeleide en bescherming van de graaf of koning in hun gebied en afspraken over eventueel geleden schade; een vaste plaats op de markten; afspraken over koopcontracten, betalingen en munteenheden en over speciale rechtspraak voor leden van de Hanze. Om zich tegen piraten en andere vijanden te beschermen varen de schepen van de Hanzekooplieden meestal in konvooi of reizen de kooplieden gezamenlijk over land.

Lakenlood gevonden bij Hoge Brug, Harderwijk 2013, collectie Dielemans

HARDERWIJKER KOOPLIEDEN EN VRACHT-VAARDERS BINNEN DE HANZE

Harderwijker kooplieden drijven handel in verschillende gebieden en vervoeren goederen tussen verschillende handelsgebieden. Deze handel en scheepvaart gebeurt buiten Harderwijk. Met name in de handel tussen Vlaanderen (Brugge) en Oost- en Noord-Europa zijn Harderwijkers actief. In Sluis hebben ze speciale tolrechten en laten ze hun schepen overwinteren. Vanuit Vlaanderen worden ingevoerd: laken (wollen stof), zout, wijn, vruchten en specerijen die vanuit Zuid-Europa worden aangevoerd. Naar Vlaanderen vervoeren ze: haring, stokvis, graan, hout en barnsteen. Harderwijkers leggen ook in Engelse havens aan, zoals in Londen en Newcastle. In 1284 en 1339 krijgen kooplieden uit Harderwijk van de Engelse koning het recht dat geen van haar burgers voor schulden of vergrijpen van een medeburger aangesproken kan worden. Afspraken worden gemaakt over onbeperkt verblijfsrecht in Londen en over de berechting van Harderwijker kooplieden.

De handel met het Rijnland groeit in de 13^e en 14^e eeuw gestaag. Met name bij de handel in vis treedt Harderwijk op de voorgrond. In Emmerich worden stadsbanken op de markt speciaal voor Harderwijker kooplieden bij hun komst vrijgemaakt. In Keulen hebben de Harderwijkers stapelrecht en stapelplicht van goederen. In 1360 worden ze van deze verplichting vrijgesteld. Ze mogen voortaan met schepen verder de Rijn opvaren. Bokking is een belangrijk Harderwijks exportproduct naar het Rijnland, naast landbouwproducten.

Haringvangst op Schonen [Wikimedia Commons]

DE VITTE OP SCHONEN

In 1316 schenkt de koning van Denemarken aan de Harderwijker kooplieden “voor eeuwig” een vitte op Schonen² waar de burgers van Harderwijk mogen wonen en pakhuizen en kramen mogen bouwen. Een vitte is een terrein dat dienst doet als werk- en woongebied. Vaak vestigen zich er ook handwerkslieden voor bijvoorbeeld onderhoud en reparatie van schepen. Voor de Harderwijker vissers is het de “thuishaven”. In de zee ten westen van Schonen is sinds het begin van de 13^e eeuw zo veel haring aanwezig, dat ‘je de haring met je handen uit het water kunt vissen’. De gevangen of ingekochte haring wordt gezouten en in tonnen en vaten gedaan voor verder transport naar de grote steden in West-Europa. Dit levert werk op voor tonnenmakers. De meeste woningen, pakhuizen en kramen zijn van hout gebouwd, met daken van geteerde

planken. De vitte valt buiten de macht van de koning van Denemarken. Op de vitte geldt het stadsrecht van Harderwijk. De uitvoering van de wetten en de uitvoering van de rechtspraak zijn in handen van de voogd, ook wel schout of “olderman” genoemd. Hij spreekt recht, voert de stedelijke besluiten uit, doet uitspraak bij geschillen en oefent de politiemacht uit. Hij krijgt ruim betaald, zodat hij niet het eigen koopmansbelang boven zijn bestuurstaak zal plaatsen.

DE ROL VAN HARDERWIJK BINNEN DE HANZE

Harderwijker afgevaardigden hebben regelmatig de dagvaarten (algemene Hanzevergaderingen) bezocht. In 1362, 1394 en 1438 zijn er Hanzevergaderingen in Harderwijk. Bij de dagvaarten nemen de afgezanten aan de vergadertafel een vastgestelde plaats in. Een bewaard gebleven tafelschikking vermeldt dat Lübeck aan het hoofd zit. Voor Harderwijk is er, volgens deze zit-orde, tijdens deze dagvaart geen vaste plek aan tafel. Wellicht was Harderwijk afwezig. Gezien de hoge contributiebijdrage die Harderwijkers betalen, was er zeker een plek aan tafel. Op de dagvaart laat Harderwijk zich in latere perioden regelmatig vertegenwoordigen door een andere stad. Wat de handels- en scheepvaartactiviteiten betreft neemt Harderwijk een positie in tussen de 40^e en de 50^e stad binnen de Hanze, een goede middenmoter. Opvallend is dat Harderwijk, in vergelijking met andere steden in Nederland, een flink bedrag aan contributie aan de Hanze moet betalen. Het bedrag is 40 Rijnse guldens, (bijna) even hoog als Deventer en Kampen betalen en bijna twee keer zo hoog als de bijdrage van Zutphen en Zwolle.

HANZEOORLOGEN EN ZEEROVERIJ

De Hanze is verbonden door samenwerkingsverbanden, maar deze zijn niet strikt vastgelegd. De leden zijn vooral lid om zoveel mogelijk winst voor hun stad te behalen. Dit leidt nogal eens tot wrijving tussen de Hanzesteden. Eén van de conflicten betreft die tussen Hamburg en Harderwijk in het jaar 1280; het gaat hier om illegale graanhandel. In april 1280 wisselen Hamburg en Harderwijk gevangenen uit, waarbij Harderwijk nog een flinke som geld moet betalen. De handel tussen de Hanzesteden trekt ook de aandacht van zeerovers. In 1387 kapen Noorse

zeerovers het schip van de Harderwijker Tide-mans. Pas in 1400 maakt de Hanze op een niet zachtzinnige manier een einde aan deze piraterij. Ook Harderwijk neemt hieraan deel.

DE ACHTERUITGANG EN HET VERVAL VAN DE HANZE EN VAN DE HANZESTAD HARDERWIJK

Eén van de oorzaken van de achteruitgang van de Hanze is het ontstaan van handel in havensteden die geen lid van de Hanze zijn. Dit gebeurt omstreeks 1450 steeds meer. Deze handel ondermijnt het Hanzesysteem. Ook Hanzesteden zelf houden zich steeds minder aan het Hanzesysteem met stapeldwang. Bovendien ontstaat er meer en meer onenigheid binnen de Hanze. Door de ontdekking van nieuwe werelddelen en vervoer over de Atlantische Oceaan verschuift de handel steeds meer naar West-Nederland. Hollanders nemen de graaninvoer uit het Oostzeegebied over. Bovendien loopt de haringvangst in de vangstgebieden terug. Het gemis aan voldoende eigen landbouw- en nijverheidsproducten voor de export benadeelt Harderwijk ook steeds meer. Harderwijks laken is wel een gevraagd product. Een andere oorzaak voor het verval van de Hanzestad Harderwijk is de verdere verzanding van de zee voor de kust, waardoor het steeds moeilijker wordt om de aanlegbruggen voor de stad te bereiken. De schepen worden ook steeds groter en hebben meer diepgang. Het lossen van schepen gebeurt buitengaats met behulp van kleine bootjes en is tijdrovend en duur.

De stadsbrand in 1503 vergroot de achteruitgang van handel en nijverheid. Harderwijk blijft wel lid van het Hanzeverbond. In 1615 is Harderwijk nog voor de dagvaart van de Hanze in Lübeck uitgenodigd. De achterstallige contributie van de stad bedraagt inmiddels honderden Rijnse guldens. In 1628 verschijnt Harderwijk niet meer op de dagvaart vanwege de hoge kosten en het geringe handelsvoordeel dat te behalen valt. In 1667 is de laatste landdag (jaarvergadering) van de Hanze gehouden. Twee jaar later wordt nog een poging gedaan de Hanze voort te zetten, maar de meningsverschillen zijn te groot om tot overeenstemming te komen. De Hanze bloedt dood.

Oorkonde toewijzing vitte aan de stad Harderwijk, 1316 [SNWV, 5001 Stadsbestuur Harderwijk 1231-1813, inv.nr. 81]

BRONNEN

- W. Jappe Alberts, De Nederlandse Hanzesteden (Bussum, 1969).
- H. Brand en E. Knol, Koggen, kooplieden en kantoren. De Hanze, een praktisch netwerk (Hilversum, 2010).
- A. van Cruyningen, De Hanze. De eerste Europese handelsmacht (Utrecht, 2019).
- Ph. Dollinger, De Hanze, opkomst, bloei en ondergang van een handelsverbond (Utrecht, 1967).
- D. Ellmers, H. Enno van Gelder, e.a., Handel en wandel in de dertiende eeuw (Muiderberg, 1986).
- E.J. Feenstra, Handel en visserij door Harderwijkers voor 1600, in: Historisch Jaarboek Herderewich (1992)
- L. Lensen en W.H. Heitling, De geschiedenis van de Hanze. Bloeitijd langs de IJssel (Deventer, 1990).
- L. Mulder en J. Wetzels, Harderwijk Sextet, grepen uit 750 jaar stadsgeschiedenis (Harderwijk, 1981).
- P. Stellingwerf, diverse artikelen over de Hanze in het Vittepraetje.
- A. van der Zee, De Wendische oorlog. Holland, Amsterdam en de Hanze in de vijftiende eeuw (Hilversum, 2018).

VOETNOTEN

¹ In de middeleeuwen vaart men het liefst langs de kust en niet op open zee. De handel naar het Oostzeegebied gebeurt in etappes. Vanaf omstreeks 1200 wordt dat anders, men waagt zich verder de zee op en slaat de havens onderweg over. De schepen varen om de noordpunt van Jutland heen direct naar de Sont. Dit “zeilen om de kaap” wordt de Ommelandvaart genoemd.

² Het schiereiland Skåne in het zuidwesten van het huidige Zweden viel destijds onder Deens gezag. Veel steden hebben ook een vitte op Schonen, o.a. Zutphen en Kampen.

tekst Jan Ruijne

Jan Ruijne is journalist en historicus. Hij maakt deel uit van de redactie van het Vittepraetje.

Dwalen door de Academie van 1750

Onderschatte universiteit komt virtueel weer tot leven

Als alles goed gaat kunnen computergebruikers straks door het Harderwijkse universiteitsleven van 1750 dwalen. Ze kunnen, via het scherm, van de aanlegsteiger bij de Hoge Bruggepoort tot aan de Hortus in het centrum lopen. Ze kunnen zien waar de studenten les kregen, welke boeken er op de plank van de bibliotheek stonden en hoe het academisch jaar in de Grote Kerk werd geopend. De Gelderse Academie heeft het plan opgevat om een virtuele reconstructie van de universiteit te bouwen. De plannen voor een 5D reconstructie zijn op 26 april in de Catharinakapel gepresenteerd.

De presentatie was bedoeld voor iedereen die iets heeft met het verleden van Harderwijk. Maar ook voor organisaties die het toerisme willen stimuleren. Johan Hijnberg, directeur van de Gelderse Academie, vertelt dat het gemeentebestuur al is bijgepraat en dat de plannen enthousiast zijn ontvangen. Martijn Pijnenburg, wethouder cultuur, bevestigt dat: “Het is een ontzettend mooi initiatief. Met een virtuele reconstructie kun je nieuwe doelgroepen kennis laten maken met het rijke verleden van Harderwijk.”

APARTE BIOTOOP

Hijnberg: “Dat we de academie verloren hebben is heel jammer. We hadden een cultuur die bestond uit hoogleraren en studenten en ook het stadsbestuur deed volop mee. Dus het was een heel aparte biotoop. En dat zijn we echt kwijt geraakt. Het is vervangen door het Koloniaal Werfdepot en toen werden we in één keer het gootgat van Europa. Dat was nogal een cultuuromslag.”

“Ik ben begonnen met de vraag: wat is er eigenlijk bekend over de academie? Daar ben ik eens ingedoken en

Academie van Harderwijk, met links de Catharinakapel. Tekening van A. Rademaker 1745.

Johan Hijnberg in de Hortus met op de achtergrond de Catharinakapel (foto: Ruben Schipper)

dan blijkt dat er wel boeken bestaan en dat er beschrijvingen zijn over de academie, maar dat heel veel nog onbekend is. Dus toen ontstond het idee: stel dat we de academie virtueel kunnen herbouwen? Stel dat we die gebouwen daarna kunnen vullen met kennis. Want daar gaat het eigenlijk om: de virtuele reconstructie moet een kennisbank worden.”

Het idee voor de virtuele herbouw is ontstaan doordat het werk van de academie in covid-tijd stilstond. “We konden niets meer ondernemen. Geen lezingen, colleges of workshops. Dus dat gaf ons de kans om in het verleden te duiken. Dat hebben we gedaan. Het Gelders Archief heeft voor ons 44.000 scans gemaakt. Het hele archief van de universiteit van Harderwijk is gedigitaliseerd. Dat is in twee jaar tijd gedaan.”

Het plan voor de virtuele herbouw bestaat uit twee delen. Dat is in de eerste plaats het visuele aspect, het zichtbaar maken van gebouwen en straten van rond 1750. Maar wat minstens zoveel inspanning vergt, is het compleet maken van de geschiedenis van de Gelderse Academie. Het archief mag dan gedigitaliseerd zijn, daarmee is het nog niet toegankelijk gemaakt voor onderzoek. Die 44.000 scans moeten getranscribeerd worden. Of anders gezegd: ze moeten leesbaar worden gemaakt voor de Nederlanders van de 21^e eeuw. Johan Hijnberg is een optimist en denkt dat hij voldoende vrijwilligers kan vinden om die berg werk te gaan verzetten. “Voor het onderzoek hebben we veel vrijwilligers nodig, dat is waar. Maar die vrijwilligers gaan schatgraven. Echt, zo moet je dat zien: schatgraven. Er zijn ongelooflijk veel stukken die nog nooit zijn bekeken. Wat gaan ze vinden? Het maakt mij heel nieuwsgierig. Van de stukken die in het verleden wél zijn bekeken hebben we geen transcripties. Dus we moeten gewoon helemaal opnieuw beginnen.” Om het onderzoek toch enigszins te begrenzen is besloten om eerst alle archiefstukken van het midden van de 18e eeuw aan te pakken.

VERBORGEN STAD

Voor wat de reconstructie betreft: de gebouwen zijn er nog. Hijnberg: “Ik dacht: die kunnen we relatief eenvoudig virtueel herbouwen. Dat blijkt dus helemaal niet zo eenvoudig te zijn. Een medewerker van mij zei: kijk eens naar het werk van Stichting Verborgene Stad. Die heeft meegewerkt aan de tv-serie ‘De strijd om het Binnenhof’. En dingen gedaan rond de Pilgrim Fathers. Ik heb contact gezocht met Theo Pronk, de directeur van de stichting. Die was direct enthousiast. Daarna zijn we plannen gaan maken om te kijken of dit te realiseren is.” Theo Pronk vertelt dat er eerst bouwhistorisch onderzoek verricht moet worden, voordat er ook maar een begin gemaakt kan worden met een reconstructie. Dat

betekent dat allerlei archieven uitgeplozen moeten worden om zicht te krijgen op het straatbeeld van 1750. Op 26 april, tijdens de presentatie in de Catharinakapel, liet Pronk voorbeelden zien van eerdere projecten. Daaruit zijn twee conclusies te trekken: het resultaat ziet er prachtig uit. Maar conclusie twee: het kost heel veel werk om een accurate reconstructie te maken. Uit Pronk’s betoog blijkt zonneklaar dat het project van de academie een lange termijnplan is. Het gaat vele jaren duren voor de reconstructie een feit is.

BLOEITIJD

Waarom 1750? Hijnberg: “Dat was de bloeitijd van de academie. Wat was er toen? Wat gebeurde er toen? Want alleen die gebouwen reconstrueren, daar heb je niet zoveel aan, dat heeft niet zoveel zin. We moeten ook een route hebben door de stad. Wat deden die studenten? Wat deden die hoogleraren? Waar kwamen die mensen vandaan? Natuurlijk kwamen er mensen via de landroute, maar veel hoogleraren en studenten arriveerden per schip. Dat betekent dat wij ook de aanlegsteiger bij de Hoge Bruggepoort willen herbouwen. Daar kwamen de professoren aan. Ook de boeken werden vaak per schip vervoerd. Vanaf de Bruggepoort loop je dan naar de Grote Kerk. Die werd in de universiteitsjaren gebruikt als groot auditorium. Dat betekent dat je ook de toren moet herbouwen. Want die was er toen nog. Pas vijftig jaar later zou de toren instorten. Stichting Verborgene Stad gaat met behulp van de plaatjes die bewaard zijn gebleven een reconstructie maken.”

“Vanaf de Grote Kerk lopen we naar de Catharinakapel. Met toen nog een aanbouw. Daar willen wij de bibliotheek op plankniveau herbouwen. Dus je wandelt virtueel door de bibliotheek, werpt een blik op de planken en je ziet de titels. Je maakt een keuze, tikt een titel aan en dan opent zich het boek. En dat is dan een boek dat daar ooit echt heeft gestaan. Dat is toch fantastisch? En natuurlijk kunnen we niet alle boeken op deze manier toegankelijk maken en ook weten we niet precies op welke plank welk boek heeft gestaan. Maar daarentegen weten we wél hoe ze in die tijd een bibliotheek opbouwden. Bedoeling is dat wij het origineel van toen zo dicht mogelijk gaan benaderen.”

Vanaf de kapel loopt de bezoeker naar de Hortus en de ‘snijcamer’, een onderdeel van de medische faculteit. Dit was de plaats waar anatomisch onderzoek plaatsvond. Hijnberg: “Het inwendige van de snijcamer wordt niet gereconstrueerd. Maar op het raam of de deur komt een hotspot. Die tik je aan en dan krijg je een beschrijving van wat er in die snijcamer gebeurde. Tik je een tweede keer op de hotspot dan krijg je meer informatie, bijvoorbeeld over de hoogleraren die in de snijcamer hebben gewerkt en de studenten die er zijn gepromoveerd. Tik

OVERDOSIS AAN UNIVERSITEITEN

De universiteit van Harderwijk heeft gefunctioneerd van 1648 tot 1811. In dat laatste jaar werd de Gelderse Academie, de officiële benaming van de universiteit, op last van Napoleon gesloten. De Franse keizer vond dat het kleine Nederland teveel universiteiten telde. Beroemde wetenschappers als de plantkundige Linnaeus en de arts Boerhaave promoveerden in Harderwijk. Ook de patriot Herman Willem Daendels promoveerde in Harderwijk. Na de sluiting van de bibliotheek raakten de boeken en geschriften verspreid over heel Nederland. Door de universiteit virtueel te herbouwen wordt de collectie weer op één plek samengebracht. De reconstructie is straks te zien op de website, maar is ook te bekijken via een app op de smartphone.

je nog een derde keer dan krijg je beschrijvingen over de levensloop van de hoogleraren. Wat wij willen is een gelaagde reconstructie. Door die gelaagdheid hoor je steeds een andere doelgroep aan. Want de gebouwen reconstrueren is leuk, maar waar het ons werkelijk om gaat is het overdragen van kennis. Want met dat doel is in 2011 de Gelderse Academie opgericht. De reconstructie van de stad van 1750 is het vehikel, maar het doel is kennis overbrengen. Het hele project heet ook 'Aan wijsheid gewijd'.²

ONDERGEWAARDEERD

Hijnberg ergert zich mateloos aan de laetdunkende opmerkingen over de universiteit. Toppunt van ergernis is wel het bekende versje 'Harderwijk is een stad van negotie. Men verkoopt er bokking, blauwbessen en bullen van promotie'. "Ik hoop vurig dat de stadsgidsen dat rijmpje ooit eens uit hun verhaal schrappen."

"Harderwijk was een springplank voor jonge, ambitieuze hoogleraren. Die gingen uiteindelijk naar grotere universiteiten, dat is waar. Die hadden meer middelen, meer studenten. Maar ze begonnen vaak in Harderwijk. Het was een bescheiden universiteit, maar het was ook een progressieve universiteit gebaseerd op het Humanisme. Dat progressieve karakter was ook de reden waarom veel studenten naar Harderwijk kwamen. Dus niet om zo snel mogelijk een bul op te halen. Ook daar bestaan misverstanden over. In die tijd was het heel gebruikelijk om snel te promoveren."

Historicus Liek Mulder ondersteunt Hijnberg's verhaal. Vijfentwintig jaar geleden schreef Mulder, samen met professor Willem Frijhoff, het boek 'Een onderschatte

universiteit. 350 jaar Gelderse Academie in Harderwijk'. Mulder: "In dat boek hebben we het imago van de Gelderse Academie opgevijseld en aangetoond dat het bekende rijmpje een grove vertekening van de werkelijkheid is. Er promoveerden weliswaar opvallend veel studenten in Harderwijk, maar dat had niet zozeer met een gebrek aan kwaliteit te maken, maar met de omstandigheid dat Harderwijk een relatief goedkope universiteit was en dat promoveren in Harderwijk daardoor goedkoper was dan bijvoorbeeld in Utrecht."

Mulder vervolgt: "Het is goed om te weten dat promoveren in de zeventiende en een flink deel van de achttiende eeuw veel sneller ging dan nu, omdat er geen uitgebreide dissertaties werden geschreven, maar stellingen werden verdedigd. Daardoor konden hoogleraren zich snel een mening vormen over de kwaliteit van de dissertatie. Dat gebeurde onder meer bij Linnaeus die een dag of acht in Harderwijk is geweest en in die tijd serieus promoveerde."

VAN DEZE TIJD

Al voor de presentatie in de Catharinakapel heeft het gemeentebestuur een blauwdruk van de plannen gezien. Martijn Pijnenburg, wethouder van cultuur, is enthousiast en legt uit waarom: "Waar we in het verleden altijd alles beschreven, in boeken en tijdschriften, zie je dat later video en nu virtual reality steeds belangrijker worden om het verleden tot leven te brengen. De generatie die nu opgroeit, is steeds meer gewend om via video en games informatie tot zich te nemen, dan via het geschreven woord. Dat de Gelderse Academie nu dit initiatief neemt, is dus een erg mooie toevoeging aan wat we al hebben en past in de beweging die in de erfgoedwereld steeds meer wordt gemaakt."

Johan Hijnberg tenslotte: "Het is echt een onderschatte universiteit. En daar moeten we vanaf. Ze moeten Harderwijk de plaats geven die het verdient. Het was weliswaar de kleinste universiteit van Nederland, maar zeker niet de slechtste."

BRONNEN

- Interview Johan Hijnberg, directeur van de Gelderse Academie, 18-04-2023 (met reacties van historicus Liek Mulder, wethouder Martijn Pijnenburg en historicus Theo Pronk)
- Presentatie 'Aan wijsheid gewijd', blauwdruk voor de virtuele herbouw van de Gelderse Academie, in de Catharinakapel, 26-04-2023

VOETNOTEN BIJ HET ARTIKEL

¹ De inventarislijsten van de academie zijn terug te vinden op de site van het Gelders Archief.

² 'Aan het algemeen belang en de wijsheid gewijd': dit stond in het Latijn geschreven boven het toegangspoortje van de universiteit. Dit zogeheten Academiepoortje uit 1676 staat nu naast de Linnaeustoren. Vroeger stond het in de ruimte tussen Catharinakapel en 't Klooster.

tekst Robert Oosterhof en Wim Buitenhuis

Robert Oosterhof is lid van de Vereniging Botterbehoud en doet onderzoek naar de geschiedenis van de visserij en de botters. Wim Buitenhuis is lid van Herderewich en doet onderzoek naar de geschiedenis van de Harderwijker gasfabriek.

Een schip met kolen voor de Gasfabriek in de problemen

In 1857 werd in Harderwijk de Gasfabriek opgericht. Zij voorzag Harderwijker huishoudens en bedrijven gedurende een eeuw (1857-1957) van stadsgas. Voor het productieproces was de Gasfabriek afhankelijk van kolen en regelmatig voeren dan ook vrachtschepen de haven van Harderwijk binnen om daar bij de, niet toevallig aan de haven gelegen, Gasfabriek kolen te lossen.

Zo ging half juni 1893 de tjalk 'De Drie Gezusters' van schipper Meijer uit Wildervank op weg naar Harderwijk. Het schip van bijna twintig meter lang en vijf meter breed was in Rotterdam beladen met 31 last steenkool, naar huidige maat zo'n 60 ton. De tocht ging van Rotterdam over de Lek naar Vreeswijk, vervolgens langs Utrecht en over de Vecht, ook wel de Keulse Vaart genoemd, naar Muiden. Daar werd in de sluis geschut en de tjalk bereikte de Zuiderzee voor de laatste etappe naar Harderwijk. Maar op de Zuiderzee ging het mis. In de Elburger Courant van 24 juni 1893 lezen we dat "in de nacht van maandag op dinsdag (18 op 19 juni, R.O.) op ongeveer

een half uur afstands van de stad is gezonken de tjalk 'De Drie Gezusters', komende van Rotterdam. ...De opvarenden zijn allen gered. Naar men verneemt waren schip en lading verzekerd."

Het Overveluwsch Weekblad voegt in haar berichtgeving nog een paar belangrijke details toe. Als locatie van het ongeluk wordt de 'zogenaamde Knaar' genoemd en voorts dat de opvarenden zijn gered door de visser J.Kok.

De oorzaak van het vergaan van de tjalk is natuurlijk niet met zekerheid vast te stellen, maar vermoed mag worden dat het zwaar beladen en daardoor diepkende schip op de ondiepe gronden van zandbank de Knar, ook wel de Harderwijker bank of het Harderwijker zand genoemd, is gestoten, lek geraakt en vervolgens is gezonken. Aanwijzingen voor slecht weer of storm zijn er niet. Mogelijk heeft het feit dat het drama zich 's nachts afspeelde wel een rol gespeeld. Misschien heeft schipper Meijer daardoor zijn positie minder goed kunnen inschatten.

DE KNAR

De Knar was een beruchte zandbank die zich vanaf Harderwijk in noordwestelijke richting een eindweegs in de Zuiderzee uitstrekte. Boven de Knar stond minder dan twee meter water en daarmee vormde zij een flink obstakel voor de bereikbaarheid van de haven van Harderwijk. Vooral voor diepgeladen vracht- en beurtschepen was het zaak de Knar te mijden. Dat

Foto boven: Op deze foto die tussen 1905 en 1910 van een deel van de haven van Harderwijk is genomen, zie je links de gasfabriek. Voor de wal ligt een vrachtschip. Op de voorgrond de reeds onttakelde werf van Ten Kaate, op de achtergrond de scheepswerf van Oost. Hieronder: Het silhouet van Harderwijk vanuit zee. Geheel links de gasfabriek.

gold te meer als door aanhoudende oostenwind het water als het ware werd weggeblazen. Het was trouwens niet alleen de Knar die de toegankelijkheid van Harderwijk over het water belemmerde. Ook de haven zelf voldeed lange tijd niet aan de eisen van de schippers. De haven was te klein, te ondiep en de beschoeiingen waren ondeugdelijk. Pas nadat het Vaargeulcomité, met Eibert den Herder als belangrijkste voorman, in de twintiger jaren van de vorige eeuw, niet voor het eerst, de ‘Vaargeulkwestie’ aankaartte, werd er eindelijk actie ondernomen. Peilingen wezen uit dat in het midden van de haven slechts 120 centimeter water stond en op de kop van de haven was het met 135 centimeter nauwelijks meer. Aan de zijkanen van de haven nam de ondiepte alleen maar toe en grotere schepen konden amper aan de wal komen. Vóór de haven was het niet veel beter: over een lengte van bijna 2000 meter varieerde de diepgang tussen de 130 en 150 centimeter om pas daarna langzaam toe te nemen. In 1924 werd actie ondernomen: de haven werd uitgediept en er werd een geul gegraven door de zandbank voor de haven.

De Zuiderzee in 1852 voor Harderwijk met de Knar en de Harderwijker Bank. De dieptes worden vermeld in Amsterdamse voeten (1 voet = 28 cm)

‘DE DRIE GEZUSTERS’: EEN OBSTAKEL VOOR DE SCHEEPVAART

Onmiddellijk na het vergaan van de tjalk stelt de burgemeester van Harderwijk de inspecteur van het Loodswezen op de hoogte van het vergaan van ‘De Drie Gezusters’. Door de gevaarlijke ligging van het schip (‘anderhalf uur gaans van de stad’) acht hij voorzorgsmaatregelen dringend noodzakelijk. De inspecteur reageert prompt: “met het oog op de hoogst gevaarlijke ligging van het wrak is de tijdelij-

Een tjalk zeilt de haven van Harderwijk binnen. Het grootzeil is reeds gekat en gegeid en de bemanning staat klaar om de zeilen te strijken.

ke bewaking opgedragen aan de visser Jantje Kok. Deze is daartoe de aangewezen persoon, omdat hij het ongeval het eerst heeft ontdekt en behulpzaam is geweest bij het redden van opvarenden en het bergen van het scheepswant.” Kok krijgt daarvoor een beloning van fl. 5 per etmaal, een vergoeding die ook een paar jaar eerder bij een vergelijkbaar ongeval aan een andere Harderwijker visser is toegekend.

JAN KOK

Jan of Jantje Kok (1853-1938) was schipper en eigenaar van de botter HK 104. Het ging om een niet al te grote botter met een inhoud van 14 m³, een lengte van een 10 à 11 meter, een in die tijd voor Harderwijk gebruikelijke maat. In de wandelgangen werd Jan Kok ‘Jan van Klaosje’ genoemd. Met zijn HK 104 viste Kok op alle in de Zuiderzee voorkomende vissoorten: haring, garnalen, bot, spiering en aal.

HET WRAK VAN ‘DE DRIE GEZUSTERS’

Bij de drooglegging van de 3 Flevopolders (Noord-oostpolder, Oostelijk en Zuidelijk Flevoland) zijn over een periode van 80 jaar ongeveer 450 wrakken aangetroffen. Werd zo’n wrak gevonden, dan werd het (deels) uitgegraven, ingemeten, gefotografeerd en eventuele inboedel veiliggesteld. Slechts in uitzonderlijke gevallen werd een wrak geconserveerd, meestal werd het weer aan de bodem toevertrouwd of uit elkaar getrokken en verbrand. Veelal waren de identiteit en de historie van een aangetroffen wrak onbekend en werd de vondst aangeduid met het kavelnummer waar het gevonden werd. In 1975 werd bij Zeewolde een wrak aangetroffen dat als ‘QZ 18’ de boeken in zou gaan. Het ging om een tjalk van bijna 20 meter lang en 5 meter breed. De vindplaats van het wrak was de Fabricageweg in Zee-

wolde, de huidige locatie van Wolter Koops Logistics. De Groningse maritiem-archeoloog Yftinus van Popta komt de eer toe dat hij het wrak wist te identificeren: het ging om de tjalk ‘De Drie Gezusters’ van schipper Meijer uit Wildervank. De locatie van het wrak rechtvaardigt het vermoeden dat het schip op de ondiepe Knar haar einde heeft gevonden. Uit de inboedel van de tjalk waren snippers van krantenartikelen bewaard gebleven die Van Popta wist te herleiden tot de Nieuwe Veendammer Courant uit 1892. Schipper Meijer was uit het nabij Veendam gelegen Wildervank afkomstig. Aan boord werden naast vrouwenkleren ook een speen en een babyflesje gevonden, hetgeen doet veronderstellen dat naast schipper Meijer ook zijn vrouw en hun jonge baby aan boord waren. Van Popta heeft de afgelopen jaren meerdere, in de Flevopolders aangetroffen, wrakken weten te identificeren. Op uiterst ingenieuze wijze combineert hij daarbij vondsten uit het wrak, metinggegevens, locatie, krantenartikelen en herinneringen die leiden tot indrukwekkende en soms dramatische verhalen.

HET WRAK VERBRAND

In een interview met Van Popta van augustus 2019 meldt hij dat het vergeefse moeite is het wrak van ‘De Drie Gezusters’ heden ten dage te bezoeken. In de zeventiger jaren werden gevonden wrakken, na opgraving en documentatie, veelal uit elkaar getrokken en verbrand. Dat is ook met ‘QZ 18’ oftewel ‘De Drie Gezusters’ gebeurd. De huidige milieuwetgeving zou zo iets verbieden. Schepen zaten destijds zwaar in de koolteer, een puik middel tegen houtrot, maar

BRONNEN

- Wim Buitenhuis, Geschiedenis van de Harderwijker gasfabriek 1857-1957. (deel 1, Ermelo 2017; deel 2, Harderwijk, 2020).
- Elburger Courant, 24 juni 1893.
- De Harderwieker, 9 februari 1926.
- Havengelden gemeente Harderwijk 1899-1906.
- Interview met Yftinus van Popta, de Stentor 13 augustus 2019.
- Robert Oosterhof en Theo Bakker, De Hellege, de geschiedenis van de scheepswerven in Harderwijk (Harderwijk, 2022).
- Overveluwsch Weekblad, 24 juni 1893 en 13 juli 1895.
- Zuiderzeesilhouetten. Uitgave van den A.N.W.B.1915.

De gasfabriek vanuit het werfhuis van de familie Oost.

bij verbranding minder aangenaam voor milieu en gezondheid.

NOG MEER KOLENSCHEPEN IN DE PROBLEMEN

‘De drie Gezusters’ van schipper Meijer was niet het enige schip dat bij het transport van kolen naar de Gasfabriek te Harderwijk in problemen kwam. Zo lezen we in het Overveluwsch Weekblad van 13 juli 1895: “Bij hevigen storm is hedenmorgen te zes uur een schip, schipper Dirk Hoogeveen, dat steenkolen gelost had voor de gasfabriek, bij de Koepel in de Wellen stukgeslagen tegen den stenen wal. De opvarenden wisten zich gelukkig te redden. Het schip was niet verzekerd.” Een voorval uit 1926 geeft aan dat met de uitdieping van de haven en vaargeul, in 1924, nog lang niet alle problemen uit de wereld waren. Waarschijnlijk heeft de aanhoudende oostenwind die het water wegblaast, de volgende schipper parten gespeeld. In de Harderwieker van 9 februari 1926 lezen we: “Sedert vrijdag zit J. Hoeksma’s schip ‘De Vier Gebroeders’, geladen met steenkool voor de Gasfabriek in den mond van de haven vast. We vernamen van Hoeksma dat de haven ruim 1,5 voet ondieper is dan de vaargeul. Vlak voor de havenpielen zit wat slappe modder in de vaargeul, maar anders staat met deze lage waterstand door de gehele vaargeul nog slechts 5 voet water (140 cm, R.O.) en in de haven maar 3 voet (80 cm, R.O.). Schipper Hoeksma was lang niet te spreken over den toestand. Drie dagen en nachten heeft hij met zijn gezin aan boord voor de kop der haven nu al vast gezeten, elk ogenblik gevaar lopende dat zijn schip door binnenkomende botters wordt overvaren. Op de (schippers)beurs beweerde men dat Harderwijk 2 meter diepgang heeft en op dit gezegde had hij de kolen geladen. Nu hij hier kwam bleek de vaargeul wél, doch de haven lang niét die diepte te hebben.”

Speciaal voor dit soort ongewenste situaties, waar bij met kolen voor de Gasfabriek beladen schepen vastliepen, bezat de Gasfabriek een vaartuigje dat (een deel van) de lading van het gestrande kolenschip kon overnemen. Uit de registratie van abonnementhouders in de haven van de gemeente Harderwijk blijkt dat het om een scheepje van 10 m³ ging. Bij laag water of vastlopen kwam het langs zij de tjalk of praam met de lading kolen en nam een deel van de vracht over. Daarmee was de Gasfabriek in ieder geval verzekerd van (enige) aanvoer van de noodzakelijke kolen. De tjalk kwam op haar beurt hoger te liggen en kon vervolgens op eigen kracht de haven bereiken. Ook andere vrachtschippers maakten, als zij bij Harderwijk vastliepen, dankbaar gebruik van het scheepje van de Gasfabriek.

Meester Bronsveld met zijn dirigeerstok op het bordes van het Stadhuis.

tekst **Ed van der Heijden**

Ed van der Heijden is
hoofdredacteur van het
Vittepraetje

Meester Bronsveld en het Harderwijks Mannenkoor

Dit jaar, 2023, is het 100 jaar geleden dat het Harderwijks Mannenkoor is opgericht. In zijn zoektocht naar de geschiedenis van het koor is Joost de Graaf heel veel informatie tegen gekomen over een van de oprichters van het koor: Gijsbartus P. Bronsveld. Het blijkt dat Bronsveld een publiek figuur was in Harderwijk en daar een belangrijke plaats innam. In dit artikel gaan we in op de vele bijdragen die deze geboren Harderwijker aan de Harderwijkse samenleving heeft geleverd.

Gijsbartus Petrus Bronsveld wordt op 26 augustus 1859 in Harderwijk geboren in de Wolleweverstraat 25, als zoon van Peter Bronsveld, kleermaker, en Antje Vermeer, logement- en koffiehuishoudster. Zijn ouders waren ook geboren Harderwijkers.

Op 15 mei 1886 trouwt Gijsbartus, op 26-jarige leeftijd, in Harderwijk met de 25-jarige Wilhelmina Dirksen, die op 26 oktober 1860 is geboren in een huis aan de Luttekepoortstraat.

Na hun huwelijk wonen Gijsbartus en Wilhelmina op verschillende locaties in Harderwijk: Wolleweverstraat, Markt, Hoogstraat, Luttekepoortstraat en Stationslaan. Ze krijgen 4 dochters. De oudste dochter, Antje, ziet op 3 juni 1887 het levenslicht in hun huis aan de Markt. Wilhelmina, de tweede dochter, wordt op 10 februari 1889 geboren in een huis aan de Luttekepoortstraat. De twee jongste dochters, Johanna (1890) en Sophie (1891), worden niet oud en overlijden kort na elkaar begin 1892. Antje wordt net als haar vader onderwijzer; ze trouwt in 1911 met Hendrik Aalbartus Kuijman. Samen krijgen zij 2 kinderen, Hendrik en Wilhelmina, en verhuizen na hun huwelijk naar Bilthoven.

Dochter Wilhelmina treedt in 1914 in het huwelijk met Carl Friedrich Brüsewitz. Zij wonen in Harderwijk en krijgen geen kinderen.

BRONSVELD, DE ONDERWIJSMAN

Al op jonge leeftijd werkt Bronsveld als kwekeling op de Burgerschool in Harderwijk, want hij krijgt een gratificatie voor het extra werk dat hij daar doet. In 1877 legt hij op 19-jarige leeftijd met succes examen af voor het diploma hulponderwijzer en wordt hij als zodanig op School A (openbare school bij de Grote Kerk) benoemd. Hij draait dan mee als hulponderwijzer in de lespraktijk van een ervaren schoolmeester.

Het personeel van school A en B uit 1915-1916. Zittend, in het midden, Bronsveld.

Meester Bronsveld, zoals hij door de Harderwijkers werd genoemd, blijft zijn hele werkzame leven op School A en neemt op 1 oktober 1924, na 47 jaar, afscheid van zijn school. Hij is dan 65 jaar. Tijdens de afscheidsbijeenkomst worden vele mooie woorden gesproken en er wordt gememoreerd dat hij door de kinderen zeer wordt gewaardeerd. De kinderen spreken ook nog een gedicht voor hem uit. Als afscheidscadeaus krijgt hij een zilveren couvert en een gouden horlogeketting. Aan het einde van de plechtigheid neemt Gijsbartus van elk kind persoonlijk afscheid. In het Overveluwsch Weekblad lezen we: "En bij het verlaten der zaal gaf de meester elk kind een hand en het was aandoenlijk om te zien hoe vele kleinen het uitsnikten van aandoening omdat de meester wegging".

Het opleiden van onderwijzers voor het lager onderwijs is in de 19^e eeuw nog niet zo gestandaardiseerd als in onze tijd. In juni 1881 krijgt Harderwijk ministeriële goedkeuring voor de opleiding Rijksnormaallessen. De Rijksnormaallessen waren opleidingsinstituten voor onderwijzers en onderwijzeressen, die later werden opgenomen in de kweekscholen. Gijsbartus krijgt een ministeriële aanstelling aan de Rijksnormaallessen in Harderwijk en doceert daar vanaf 1 januari 1894 het vak muziek en zang.

— Bij ministeriële beschikking is de heer T. Pijs alhier eervol ontslagen als onderwijzer in den zang aan de rijksnormaallessen, en met ingang van 1 Januari e.k. als zoodanig benoemd de onderwijzer van de kosteloze school G. P. Bronsveld.

Aan het eind van de 19^e en begin van de 20^e eeuw wordt er in Harderwijk ook Herhalingsonderwijs gegeven. Herhalingsonderwijs was een avondschool voor kinderen die overdag geen onderwijs meer konden volgen. Het was onderwijs in cursusvorm en werd gegeven in plaatsen waar een lagere school was. In die tijd gingen, ook vanwege economische omstandigheden, relatief weinig kinderen naar het voortgezet onderwijs. Er waren echter wel schoolverlaters van de lagere school, die graag wilden doorleren. Ook met betrekking tot het starten van het Herhalingsonderwijs in Harderwijk is Gijsbartus Bronsveld

b. dat van het herhalingsonderwijs op school A gebruik wordt gemaakt door 20 leerlingen, onder leiding van den onderwijzer G. P. Bronsveld, die dit met zorg en taet geeft; hieraan voegt de heer Letink toe, dat die onderwijzer bijzonder geschikt is voor zijne taak, ook het hoofd der school gedurig medehelpt, en hij zoodoende goede vruchten van dat onderwijs verwacht:

één van de initiatiefnemers en hij geeft daar ook les. Op 1 januari 1901 wordt de leerplicht ingevoerd. Ouders waren vanaf dat moment verplicht om hun kinderen zes jaar lang naar school te sturen. Om te controleren of iedere ouder dat ook werkelijk deed, werd in elke gemeente door het college van burgemeester en wethouders een

Commissie ter Wering van Schoolverzuim benoemd. Gijsbartus Bronsveld maakt in Harderwijk deel uit van die commissie.

BRONSVELD, MAATSCHAPPELIJK BETROKKEN

Naast al zijn onderwijsactiviteiten is Gijsbartus Bronsveld ook op andere terreinen maatschappelijk betrokken.

Meester Bronsveld vond alle ontwikkelingsvormen voor kinderen belangrijk, ook de bevordering van zwemlessen. Daarom was hij ook enige tijd secretaris van het Zuiderzeebad, dat tussen 1899 en 1940 aan de Havendam was gevestigd en in de zomermaanden geopend was. Ook voor volwassenen vond Bronsveld het van belang dat zij konden zwemmen.

Bronsveld en zijn vrouw zijn tijdens WO I ook actief bij de hulp aan opvang voor de Belgische vluchtelingen. Vooral de vrouwen en kinderen van de geïnterneerde militairen hebben hun aandacht.

BRONSVELD, DE MUSICUS

Aan het eind van de 19^e en het begin van de 20^e eeuw was er nog geen radio. Als je muziek wilde horen, dan moest je die zelf of samen met anderen maken. Gijsbertus Bronsveld was zo'n man die veel van muziek hield en ook zelf muziek maakte. In die periode zijn overal in Nederland veel muziekverenigingen opgericht. Het is opvallend dat in Harderwijk bij meerdere muziekverenigingen en ook bij de oprichting daarvan Bronsveld betrokken was.

In 1877 is Gijsbartus al lid van de Stedelijke Harmonie Harderwijk, die een jaar daarvoor was opgericht. Hij begint daar als klarinetist, maar al snel wordt hij ook secretaris en

De jonge Gijsbartus Bronsveld als klarinetist van de Harmonie.

plaatsvervangend dirigent en blijft dat vele jaren. Gezamenlijk zingen en het leiding geven daaraan ligt Gijsbartus wel aan het hart, want hij richt een aantal zangverenigingen op en is daar dan ook direct de dirigent. Bijvoorbeeld de mannenzangvereniging “Voortuitgang is ons Doel”, opgericht in 1888.

Ook de gemengde zangvereniging “Harpe Davids” wordt mede door Bronsveld in 1894 opgericht. Dit koor houdt in maart 1917 op te bestaan, omdat het ledenaantal ernstig

terugloopt door de oprichting van een christelijk mannenkoor. Een paar jaar daarvoor, in 1913, heeft men nog

tevergeefs geprobeerd mensen te enthousiasmeren bij het koor te komen zingen.

Aan het begin van de 20^e eeuw bestaat in Harderwijk al een Oranjevereniging. Vanaf 1893 is Bronsveld vele jaren, namens de Oranjevereniging, dirigent van de zang op de Markt op Koninginnedagen en bij andere feestelijkheden, want “als er wat te zingen valt, heeft meester Bronsveld de leiding”. Zo ook bij de installatie van burgemeester De Jong Saakes in 1928.

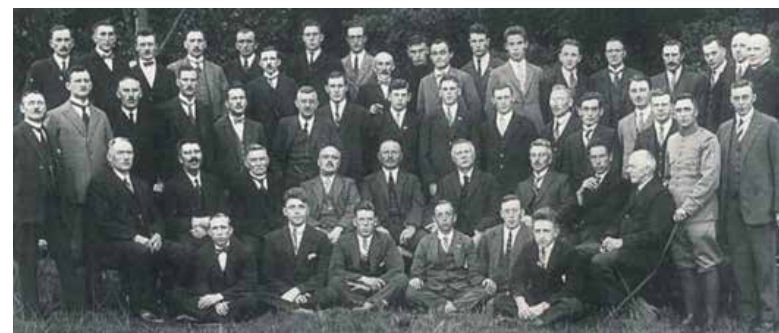
Zanghulde onder leiding van Meester Bronsveld ter gelegenheid van de inhuldiging van burgemeester De Jong Saakes in 1928.

BRONSVELD EN HET HARDERWIJKS MANNENKOOR

In oktober 1922 besluit de Oranjevereniging, waarvan burgemeester M.G.J. Kempers de erevoorzitter is, om een mannenkoor te laten oprichten, dat de feestelijkheden rond het 25-jarig regeringsjubileum van koningin Wilhelmina in 1923 luister bij kan zetten. Kempers vraagt gelijk aan meester Bronsveld of hij dat kan organiseren, want dat is tenslotte de man van de muziek in Harderwijk. Bronsveld zoekt snel een aantal personen bij elkaar en richt een comité op dat voorspoedig aan de slag gaat. In De Harderwijker van 27 oktober 1922 verschijnt een advertentie (zie afb.9) waarin men wordt opgeroepen om aanwezig te zijn bij de oprichting van een mannenkoor. Blijkbaar had men in die tijd nog geen volle agenda's, want die oprichtingsvergadering was 4 dagen later, op 31 oktober.

Er melden zich voldoende mannen en de repetities kunnen beginnen. Omdat het een projectkoor is, zoals men dat tegenwoordig noemt, is er nog geen definitieve ruimte om te repeteren. Daarom wordt ook veel in de open lucht binnen de stad geoefend. Bekend zijn de oefensessies op de houtwal van B. Arendsen. De festiviteiten ter gelegenheid van het regeringsjubileum worden in Harderwijk gehouden in de week van 23 augustus 1923. Er is een Soiree-Concert in de Garnizoenscantine van de kazerne Kranenburg, een Aubade met schoolkinderen op de Markt en er wordt gezongen in de stad, onder andere op het pleintje bij het Blokhuis. Als de feestweek voorbij is, besluit men om nog één keer

Een van de eerste foto's van het Harderwijks Mannenkoor uit 1925/26, gemaakt tijdens een concours. Meester Bronsveld zit op de 2e rij, 4e van rechts.

Waarschijnlijk in verband met het verscheiden van zijn echtgenoot, heeft de heer G. P. Bronsveld ontslag genomen als directeur van „Harderwijks Mannenkoor”. Uit achting en mede uit waardeerling voor zijn belangeloozen arbeid zal den sympathieken chef een foto van zijn gezelschap worden aangeboden.

samen te zingen op 14 oktober 1923. Tijdens deze bijeenkomst besluiten 46 mannen door te gaan met repeteren en is het Harderwijks Mannenkoor geboren. Meester Bronsveld blijft de directeur, zoals de dirigent destijds heette. Hij blijft dat tot 1928

AFSCHEID VAN HARDERWIJK

In een half jaar tijd verliest Gijsbartus zowel zijn echtgenote, als een dochter. Wilhelmina Dirksen, de echtgenote van Gijsbartus, overlijdt in juli 1928 op 67-jarige leeftijd. Dat is de reden van zijn afscheid van het Harderwijks Mannenkoor. Zijn dochter Wilhelmina overlijdt relatief jong in januari 1929.

De huizenrij aan de Stationslaan, de laatste woning van Bronsveld in Harderwijk. De huizenrij stond ongeveer op de plaats tegenover de huidige Minderbroederslaan en Bronsveld woonde in het 2^e huis van links. Op de achtergrond is de ingang van de Smeepoortstraat. Waarschijnlijk was deze kaart aan Bronsveld gericht, want op de kaart is bijgeschreven: “Mijn hartelijke groeten en dank voor de muziek en de genoegens mij gedaan”.

In 1929 stopt meester Bronsveld ook met de leiding van de zanghulde op de Markt tijdens Koninginnedag.

Eind 1933 vertrekt Gijsbartus uit Harderwijk. Hij gaat in Bilthoven wonen bij Antje, zijn oudste dochter. Daar sterft meester Bronsveld 2 jaar later op 15 oktober 1935 op 78-jarige leeftijd. Meester Gijsbartus Bronsveld wordt op zaterdag 19 oktober 1935 in Harderwijk begraven. De Stedelijke Harmonie speelt Psalm 103, het Harderwijks

Mannenkoor zingt Gezang 39. Er worden veel woorden gesproken namens alle organisaties, waar Bronsveld zijn krachten aan heeft gegeven. Op de begraafplaats zijn honderden mensen aanwezig, want “meester Bronsveld” zullen zij niet vergeten.

Ook in verschillende kranten van die tijd worden nog lang lovende woorden geschreven door oud-leerlingen van “de meester”. Vele Harderwijkers hebben veel van hem geleerd en zijn door hem gevormd. Zo lezen wij in het Overveluwsch Weekblad van 16 oktober 1935: “Zijn grote populariteit was het gevolg van zijn bijzonder vriendelijk en hulpvaardig karakter. Oud en jong waardeerden Meester Bronsveld, wiens grootste genot het was iets voor anderen te doen. Menig jongeman, die in het leven geslaagd is, heeft dit voor een goed deel te danken aan den Meester.”

DE DIRIGENTENSTOK VAN BRONSVELD

Meester Bronsveld had een eigen dirigentenstok. Hij had deze stok gekregen toen hij directeur (dirigent) was van het koor “Harpe Davids”. De stok werd uitgereikt tijdens de jaarvergadering van dit koor op 11 oktober 1907, waarbij Antje, de oudste dochter van Bronsveld, nog een muziekstuk op de piano heeft gespeeld.

De dirigentenstok heeft een inscriptie met daarop de naam van het koor.

Nadat het koor “Harpe Davids” was opgeheven heeft Bronsveld de dirigentenstok altijd gebruikt bij zijn optreden als leider van openbare zangfestijnen in Harderwijk en ook als leider van het Harderwijks Mannenkoor.

Na het overlijden van Bronsveld is de dirigentenstok door een erfgenaam van Gijsbartus geschonken aan het Harderwijks Mannenkoor. Ook nu nog is de stok bij het Mannenkoor in gebruik, maar alleen als symbool bij de officiële aanstelling van een nieuwe dirigent.

BRONNEN

- Joost de Graaf, G.P. Bronsveld, “de meester” (niet gepubliceerd)
- Diverse artikelen uit de kranten De Harderwijker, Overveluwsch Weekblad

tekst **Jan Ruijne**

Jan Ruijne is journalist en historicus. Hij maakt deel uit van de redactie van het Vittepraetje.

‘Graven naar de historische wortels van Harderwijk’

Binnen Herderewich is de werkgroep archeologie één van de meest actieve werkgroepen. Als er ergens in de binnenstad wordt gegraven -hetzij voor nieuwbouw, hetzij voor rioleringswerkzaamheden- dan zijn de vrijwilligers van de werkgroep heel vaak van de partij. De professionele archeologen zijn blij met hun hulp. Veel opgravingen worden vaak kort van tevoren gemeld en dan moet er plots, in een paar dagen tijd, heel veel werk worden verricht. De hulp van vrijwilligers is dan zeer welkom.

Sinds twee jaar is John ten Pierick hoofd van de werkgroep archeologie. Hij is de opvolger van Jeroen Dielemans, die nog steeds lid is van de groep, maar vanwege drukke werkzaamheden een stapje terug heeft gedaan. John is 65 jaar en is al meer dan veertig jaar bezig om met zijn metaaldetector munten, gespen, gewichtjes en andere voorwerpen uit de Harderwijkse grond te halen. John is vooral bekend als ‘de man van het Hanzepaardje’. Maar daarover straks meer.

Ten Pierick: “Een opgraving begint vaak bij de regionaal archeoloog. Die laat weten dat er een opgraving staat te gebeuren. Hij noemt dan tijd en plaats. Ik doe dan een oproep in de groepsapp. We hebben zo’n twintig vrijwilligers. Die kunnen nooit allemaal tegelijk. Veel van hen werken nog en kunnen niet zomaar vrij nemen. Dus het zijn vaak de wat oudere, gepensioneerde vrijwilligers die echt meehelpen met ruimte maken, met troffelen, met schoonmaken. Doordat wij dit soort werk doen kan de professioneel archeoloog zich helemaal concentreren op zijn deel van het werk. Wij kijken ondertussen toe en leren heel veel. Dat maakt onze hobby alleen maar mooier.”

De meest recente opgraving waar Herderewich bij was

betrokken vond plaats aan de Kleine Marktstraat. Het pand op nummer zes werd gesloopt en de archeologen kregen vier dagen de tijd om de bodem in kaart te brengen. Want dat was het enige wat er nog te onderzoeken viel, het muurwerk was -op een klein stukje na- al verdwenen (zie kader).

De leden van de werkgroep hebben een heel diverse achtergrond. Wat hen bindt is de fascinatie voor het verleden. Bij archeologie draait het niet alleen om de voorwerpen die in de aarde worden gevonden. Heel belangrijk zijn ook de plaats en de aardlaag waar een scherp of gebruiksvoorwerp ligt. Een archeoloog kijkt goed naar de vindplek, graaft de bodem zorgvuldig laagje voor laagje af en documenteert alles wat hij ziet. Foto’s nemen, grondmonsters naar het laboratorium sturen en de ouderdom van een balk of kloostermop proberen vast te stellen. Op die manier kun je een deel van het verleden reconstrueren.

John ten Pierick houdt de werkgroep bij elkaar door samen activiteiten te ondernemen. John vertelt over de werkzaamheden bij De Wellen, de groenstrook onder de stadsmuur en in het verlengde van de Boulevard. “De

Foto links: John ten Pierick is aan het puzzelen met scherven. De foto is genomen in de Vischpoort een uur voordat leden van de werkgroep in de synagoge scherven gaan determineren onder leiding van een professioneel archeoloog.

aannemer belde mij en gaf aan dat, als daar interesse voor was, wij aan de slag konden met het zeefresidu. Het gaat dan om grond die bij de graafwerkzaamheden is verplaatst. We kregen zelfs een kraan tot onze beschikking. Met die kraan konden we telkens een laag afschrapen en verder zoeken. Ik denk dat we met een man of acht waren. We hebben onder meer veel scherven gevonden.”

Nog zo’n activiteit is het determineren van deze scherven. Zo’n tien tot twaalf vrijwilligers verzamelden zich in april in de synagoge en onder leiding van regionaal archeoloog Maarten Wispelwey werd een schifting aangebracht in de scherven die bij De Wellen zijn aangetroffen. Een groot deel kon aan het eind van de avond naar de stort. De waardevolle scherven blijven, uiteraard, bewaard.

Overigens was er nog een tweede schervencollectie om te doorzoeken. Op een zolder in de Vischpoort stonden vier dozen met potscherven. Deze zijn ooit door een lid van Herderewich opgehaald uit Putten, omdat de hele verzameling naar de vuilnisbelt dreigde te gaan. De scherven komen uit Harderwijkse grond, maar waar precies is niet meer te achterhalen. Daardoor ontbreekt de archeologische context.

Doordat veel vrijwilligers regelmatig bij een opgraving aanwezig zijn, wordt hun kennis over de binnenstad steeds groter. Zo is vrijwilliger Johan Hijnberg ervan overtuigd dat achter veel 19^e en 20^e eeuwse gevels middeleeuwse muren schuil gaan. Ten Pierick denkt er net zo over. Hijnberg: “Ons is altijd ingeprent dat bijna heel Harderwijk in lichterlaaie stond tijdens de grote stadsbrand van 1503. Maar ik geloof niet dat dit strookt met de werkelijkheid. Er is veel bewaard gebleven. Achter al die nieuwe gevels zijn vaak resten van veel oudere huizen terug te vinden.”

Hijnberg wijst er op dat voor de Kleine Marktstraat 6 een sloopvergunning is verleend, terwijl er nog geen bouwtechnisch onderzoek was verricht. Hij ziet dat als een gemiste kans. Hijnberg pleit voor bouwtechnisch onderzoek alvorens een sloopvergunning wordt verleend. Uiteraard alleen bij huizen waarvan het vermoeden bestaat dat ze interessante historische elementen bevatten. Bij zo’n onderzoek kunnen muren en vloeren nader worden onderzocht, kunnen er foto’s worden gemaakt en data worden vastgelegd. Ten Pierick is het roerend met Hijnberg eens.

Een beeld van de opgraving aan de Kleine Marktstraat 6. Rechts archeoloog Twan van Rooij van bureau RAAP.

DE OPGRAVING BIJ DE KLEINE MARKTSTRAAT 6

De opgraving aan de Kleine Marktstraat 6 werd geleid door archeoloog Twan van Rooij van bureau RAAP. Twan: “We hebben restanten aangetroffen van het stadshuis Kleine Marktstraat 4-6. Een hoofdgebouw met aan de noordzijde een zijbeuk. Dit gebouw hoorde ooit bij het pand erachter, aan de Grolsteeg 5. Binnen het hoofdgebouw zijn twee vloeren aangetroffen. Een plavuizen vloer en een vloer van bakstenen in keperverband. Aan de achterzijde was er sprake van een vermoedelijk hergebruikte maalsteen die verwerkt was in het onderste vloerniveau.”

Van Rooij vertelt dat de oorsprong van het huis middeleeuws is. De funderingen van het voorhuis stammen uit de vijftiende eeuw; de fundering van het achterhuis is zelfs nog een eeuw ouder. “Bij de zijbeuk waren de muren verzakt. De oorzaak is niet duidelijk. De suggestie van een oude gracht tussen de percelen is een optie, maar het aflopen van de Hoogstraat naar een laagte is ook een mogelijkheid. Binnen het oude perceel was ruimte voor een klein binnenplaatsje. Daar is een deel van opgegraven. Dat heeft een oven en een waterkelder opgeleverd. De functie van de oven is nog niet meteen duidelijk, maar de aslagen zijn bemonsterd en daar volgt mogelijk een functie uit. In historische bronnen wordt gesproken van een branderij.”

*Pelgrimsteken
(Collectie Ten Pierick)*

*Heft van een mes. Circa 1500
(Collectie Ten Pierick)*

“Toen ik zeven jaar was woonde ik in de Wilhelminalaan. Ik had daar een oude buurvrouw. Die had in de Eerste Wereldoorlog nog Belgen in huis gehad. Hoe zij heette weet ik niet meer, maar ze woonde op nummer 38. Ik kreeg van haar Belgische muntjes, centimes. En dat waren allemaal muntjes met een gat er in. Die zaten aan een koordje geregen. Dat vond ik zo mooi, toen ben ik ook munten gaan zoeken. Met een schep ben ik in onze tuin aan de gang gegaan en onder het oude kippenhok vond ik gelijk twee muntjes. Zo is het enthousiasme voor archeologie ontstaan.”

John kocht zijn eerste metaaldetector toen hij 17 was. Hij ging er vaak in zijn eentje op uit. Later kwam hij in contact met een ervaren amateurarcheoloog uit Ermelo. E. J. Feenstra was een gepensioneerd militair die nog in Indië had gediend. Hij werd John's mentor. Feenstra heeft veel onderzoeken op zijn naam staan. Zo was hij betrokken bij de ontdekking van een Romeins marskamp op de Ermelose hei. Feenstra deed ook onderzoek naar de vroegere papiermolens langs de Hierdense beek. Ten Pierick hielp hem daarbij en ook Niek de Jong, oud-voorzitter van Herderewich, was bij dat onderzoek betrokken. John: “Heel vaak heb ik toen geholpen. Beide mannen volgden de loop van de beek van de bron tot aan de stad. Daar heb ik veel van geleerd.”

Inmiddels heeft Ten Pierick ruim veertig jaar in Harderwijk en omgeving gezocht. Hij heeft vooral veel munten gevonden. John: “Die munten, dat mag van mij van alles zijn. Dat kan een gepolijste schelp zijn, of een telefoonmunt of een oude duit. Ik heb nu 135 kilo aan verschillende buitenlandse munten. En volgens kenners heb ik de grootste middeleeuwse zilveren muntenverzameling van de Noordwest-Veluwe.”

Naast veel munten heeft Ten Pierick ook duizend jaar oude fibula's in de Harderwijkse bodem gevonden. Negen stuks, om precies te zijn, en ze stammen uit de Karolingische tijd, grofweg de periode tussen 800 en 1000 na Christus. Dat is dus honderden jaren voordat Harderwijk stadsrechten verkreeg en de stad haar bloeitijd beleefde. Fibula's zijn mantelspelden. Ook telt zijn verzameling twee Romeinse munten. Een van die munten is bijna tweeduizend jaar oud: deze is geslagen in 65 na Christus tijdens de regeerperiode van keizer Nero.

Naam en faam verwierf John met het vinden van het zogeheten Hanzepaardje. Hij trof het aan in een kuil langs de Hoofdweg, dichtbij zwembad De Sypel. Dat was in 1999. Echt bijzonder vond hij het niet en hij bewaarde het paardje in een oude letterbak. Pas jaren later ontdekte hij bij toeval dat hij écht iets bijzonders in bezit had. Het paardje maakte deel uit van een reeks gewichten die in de Hanzetijd werden gebruikt om kostbare goederen te wegen. Het object is niet echt mooi, het is geen toonbeeld van uitzonderlijk vakmanschap, ook ontbreekt een deel van de rechterachterpoot. Maar toch. John: “Het is voorzover bekend het enige tastbare bewijs dat Harderwijk lid was van het Hanzeverbond. Dat maakt het zo uniek.”

Tegenwoordig is het Hanzepaardje het symbool van het Hanzeverleden van Harderwijk. Het paardje is te vinden op vlaggen, op deurmatten en op Koningsdag stond er een meer dan levensgroot exemplaar op de Markt. Het is het uithangbord geworden van alle Hanzeactiviteiten. Een prachtige, vergulde kopie staat sinds een jaar op een sokkel langs de Wellen. Het origineel staat in het Stads-museum.

Herderewich in actie

tekst **Matty Moggré**

Goed om eens met de leden te delen dat het bestuur zich inspant om bij de gemeente aandacht te vragen voor ons historisch erfgoed.

- We maken ons grote zorgen over de bescherming van de stadsmuur. We zien wat er bij Cozy Harbour gebeurd is; een door de gemeente toegestane uitbreiding, waardoor het zicht op de stadsmuur en de Vischpoort nog meer verdwijnt. Al twee jaar lang proberen we er een vinger achter te krijgen. Het bezwaar, ingediend bij de bezwarencommissie, is afgewezen omdat in de statuten van Herderewich niet in de

- doelstelling is opgenomen dat de vereniging bezwaren kan indienen. Een bizarre manier om onder de verantwoordelijkheid als bezwarencommissie uit te komen? Verder procederen heeft o.i. geen zin.
- Er ligt een Binnenstadvisie. Het bestuur heeft een zienswijze ingediend en opgeroepen tot behoud van ons erfgoed en het toegankelijk houden ervan. Ook het zicht op de stadsmuur is deel van dat erfgoed.
 - Aan de Kleine Marktstraat is een dertiende eeuwse pand gesloopt. Het bestuur heeft hierover een gesprek aangevraagd met de verantwoordelijk

wethouder. Op het moment dat ik dit schrijf, ligt er nog geen uitnodiging.

We zijn met een klein aantal leden dat zich hiervoor inspant. We doen hierbij een oproep om met ons in actie te komen, waar dat nodig is. U kunt bijvoorbeeld bij ons melden als er daadwerkelijk zaken zijn, die aandacht vragen. Of raad en advies geven. U bent welkom!

Een informatiebijeenkomst voor betrokkenen bij het gemeentelijk beleid over de omgevingswet staat nog op ons verlanglijstje, wie wil dat ook? Laat het ons weten!

Dankzij deze sponsors is het mogelijk een mooi blad uit te geven:

Wim Buitenhuis

BRANDT MAKELAARS
Aankoop & verkoop
Verkeersweg 5
3842 LD Harderwijk
(0341) 41 64 26

leef
eenmerkmetleef.nl
gewoonten.nl

Manolo Berrenchina
Scheiduslaan 44
3843 CT Harderwijk
0341 - 421308

Nobelstraat 28
3846 CG Harderwijk
(0341) 41 76 17

Bos en Vrijhof
AANNEMERSBEDRIJF
Snippendalseweg 8 Hierden
(0341) 41 35 32

esj vastgoedonderhoud
Lorentzstraat 5e
3846 AV Harderwijk
(0341) 46 01 75

DRIES van den BERG
Stephensonstraat 2 Harderwijk
(0341) 42 37 23

Jan E. Mons
Vrijwillig OV-ambassadeur
Privé contactgegevens
T 0341 42 04 20

UNIT4
BEDRIJFS SOFTWARE

**.JOHANNES KOK.
EN ZOONEN**
Restaurant & Viswinkel
Strandboulevard Oost 8
3841 AB Harderwijk
0341 - 419888

STICHTING HERBOUW
LUTKEPOORT

via communio
Marketing&Communicatie
Rabbistraat 5-3 3841 CR Harderwijk
+31 341 451 147 / +31 653 881 999
www.viacommunio.com
viacommunio@outlook.com

Gert van Lunteren
Assurantiën BV
Stationsplein 126
3844 KR Harderwijk
0341-421921
www.gertvanlunteren.nl

CATERING VANDENBERG
Het concept voor elk feest!!
Marconistraat 1
3846 AR Harderwijk
(0341) 46 04 04

furniture, Chinese and Japanese porcelain,
copper, clocks, paintings
DOORNHOF ANTIQUAIRS
Schapenhoek 7,12-14
3841 BM Harderwijk
Tel. +31 341-42 10 15

Meeuwisse Travel
reiscreaties
wereld aan reizen vanuit huis
Email: meeuwissetravel@reiscreaties.nl
Telefoon: 06 55 33 11 37
Website: meeuwissetravel.reiscreaties.nl

Beleef de natuur !
Ga mee op zoek naar vogels en vlinders.
Fotografeer plantjes en insecten.
Steek je handen uit de mouwen op de hei.
Bij de KNNV kan dat allemaal!
Kijk op noordwestveluwe.knnv.nl/agenda
of er iets voor je bij zit.

Sennema
TAXATIE EXPERTISE
De Wittenhagen 1-3 3843 GE Harderwijk
T 0341 - 43 01 10 E info@sennema.com

Monument voor bemanning neergestorte bommenwerper

Op zaterdag 1 mei 1943 gaat de Engelse bommenwerper Lancaster ED771 op weg naar Essen. Samen met ruim 300 andere vliegtuigen heeft de bemanning de opdracht deze stad te bombarderen. Helaas wordt het toestel boven Duitsland aangevallen door een Duitse nachtjager. Twee bemanningsleden sneuvelen. Na een tweede aanval vliegt een container met brandbommen in brand. De brand breidt zich over het hele vliegtuig uit. Het toestel keert, maar kan Engeland niet meer bereiken. Het stort neer in het akkerland tussen de Verkeersweg en de oude Kampweg, het gebied achter de oude begraafplaats. Drie van de bemanningsleden springen op 300 meter uit het toestel. Zij worden later in een schuur bij de begraafplaats krijgsgevangen gemaakt. Ter nagedachtenis aan alle bemanningsleden van deze Lancaster is nu een monument geplaatst bij de begraafplaats, ingang J.P. Heijelaan.

Meer informatie vindt u op de website: **stichtingwewillremember.nl**

(tekst en foto: Anita Raaphorst)

Vittepraetje

De naam van ons kwartaalblad 'Vittepraetje' is een taalkundige vrijheid, gebaseerd op 'vitte' en 'praetje'.

Een 'vitte' was de naam van een handelskolonie in Scandinavië tijdens de late middeleeuwen. De Harderwijkse koggen voeren in de Hanzetijd onder andere naar Scandinavië. Op de zuidpunt van het Deense eiland Schonen had Harderwijk een eigen vitte, een stuk land met pakhuizen, winkels, kramen en werkplaatsen voor kooplieden en ambachtslieden. Ze woonden en werkten daar. Op de vitte golden dezelfde wetten en regels als in Harderwijk. Een vitte was dus een plaats uit de historie en ver weg van de stad Harderwijk.

Een 'praetje' is een kort gesprek over alledaagse dingen, of een korte verhandeling of lezing. Kooplieden en ambachtslieden op de vitte waren soms maanden van huis en konden in de winter vaak niet uitvaren voor de thuisreis. Tijdens hun verblijf daar moesten de kooplieden zich zien te vermaken en dat deden zij onder andere met het vertellen van verhalen. Ook na terugkomst in Harderwijk waren de sterke verhalen niet van de lucht.